

tudi vodja izkopavanj in izvajalec del ter višina subvencije. Navedeni so še podatki o rezultatih raziskave in kje je shranjeno gradivo.

Sledi poglavje o zgodovini raziskav. Vanj je Maderjeva vključila arhivsko gradivo, vendar ne v integralnih prepisih, temveč v obliki registrov. Vsaj kar se slovenskih najdišč tiče, so nekateri izpiski zelo izčrpni. Večkrat namreč navaja mere gomil, število grobov in kaj vse je bilo v njih najdeno. Takšen pristop je za zgodovino raziskav skoraj preobsežen, saj bralec ob naštevanju podrobnosti izgublja nit zgodbe. Na drugi strani pa so registri premalo natančni, da bi lahko služili kot osnova za preverjanje relacij med zapiski izkopavalcev in inventarji v Naravoslovnem muzeju. To nalogo je mogoče opraviti zgolj z natančnim študijem originalnih virov, kar smo že pred leti uvedli kot standard pri objavljanju starih fondov.¹² Zato tudi risbe iz Schulzevih in Hoernesovih poročil ter Szombathyjevih dnevnikov, s katerimi je opremljen kataloški del monografije, ne pomenijo kdove kake novosti. Večina jih je bila že objavljenih. Drugače je z dnevniki, zapiski in risbami Ferdinanda Hochstetterja. Maderjeva jih je našla v dveh privatnih arhivih, iz njihove objave – gre seveda za izbor – pa se lahko znova prepričamo o strokovni širini in znanstveni akribiji tega velikega naravoslovca. Vsekakor bi jih kazalo objaviti v celoti vsaj na spletu.

Vsako kataloško enoto zaključujeta rubriki viri in literatura. Pripombe imamo zlasti na slednjo, saj so v njej našteje predvsem stare objave, ni pa novejših. Pogrešamo zlasti tiste, ki prinašajo risbe izkopanega gradiva. Gre za kataloge starih fondov iz slovenskih najdišč, ki jih v svojih zbirkah hrani dunajski Naravoslovni muzej. Večina je že moderno objavljenih. Novejša literatura je navedena le pri sedmih najdiščih, in sicer Belem Griču, Križni jami pri Ložu, Velikem Nerajcu, Zagorici pri Čatežu, grobiščih v okolici Vinjega vrha (Šmarjeta), Črnomlju in delno Dolenjskih Toplicah. Vse ostalo manjka. Tudi monografija o depoju iz Mušje jame pri Škocjanu, pri katerem je Maderjeva celo sodelovala kot avtorica tehtnega prispevka.¹³ Škoda, saj gre za pomembne informacije, ki bi dale katalogu najdišč celovitejšo sliko.

Poleg omenjenih pripomb je v knjigi tudi nekaj napak, ki pa jih na tem mestu ne bomo omenjali, saj se jim pri tako velikem projektu skorajda ni mogoče izogniti. Monografija Brigitte Mader je vsekakor pomembno delo. Z njo smo dobili temeljit vpogled v strukturo in delovanje Prazgodovinske komisije, prav tako pa nam odgrinja čas, ko se je v drugi polovici devetnajstega stoletja prazgodovinska arheologija postopoma uveljavila kot samostojna znanstvena veda. Ozemlje nekdanje Kranjske je bilo v tem procesu hvaležen raziskovalni poligon. Žal ne vedno v rokah akademsko izobraženih izkopavalcev.

¹² Dular 2003, 85 ss.

¹³ Mader 2016.

ANSL 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.

BLACHA, C., J. JUNGWIRTH, K. KROMER 1965, *Geschichte der Anthropologischen und der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien*. – *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 69, 451–461.

DESCHMANN, K. 1864, *Muthmaßungen über Pfahlbauten in Krain*. – *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 19, 90–91.

DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, *Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain*. *Erster Bericht der Prähistorischen Commission der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 42, 1–54.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 6.

DULAR, J. 2008, *Izgubljeni boj Deželnega muzeja*. – *Argo* 51/1, 22–28.

HAMANN, G. 1976, *Die Geschichte der Wiener naturhistorischen Sammlungen bis zum Ende der Monarchie*. – V: *Das Naturhistorische Museum Wien. Geschichte – Gebäude*. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, N.F. 13, 4–76.

HEINRICH, A. 1995–1996, *Vom Museum der Anthropologischen Gesellschaft in Wien zur Prähistorischen Sammlung im k. k. Naturhistorischen Hofmuseum (1870–1876–1889–1895)*. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 125–126, 11–42.

HELFERT, J. A. (ur.) 1903, *50 Jahre Denkmalpflege. Festschrift der k. k. Zentral-Kommission für Kunst- und historische Denkmale anlässlich ihres fünfzigjährigen Wirkens*. – Wien.

HOCHSTETTER, F. 1883, *Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Culturkreis der Hallstätter-Periode*. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 47, 161–207.

MADER, B. 2016, *Arheološka izkopavanja v Mušji in Okostni jami ter njihov sodni razplet: zadeva Savini / Die archäologischen Ausgrabungen in der Fliegen- und Knochen-Höhle und das gerichtliche Nachspiel: der Fall Savini*. – V: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk (ur.), *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia III*. Katalogi in monografije 42, 23–53.

Janez DULAR

Kelti v Italiji:

Paola Piana Agostinetti (ur.): *Celti d'Italia. I Celti dell'età di La Tène a sud delle Alpi. Atti del Convegno internazionale, Roma 16-17 dicembre 2010*. Biblioteca di Studi etruschi 59, Giorgio Bretschneider, Roma 2017. ISBN 978-88-7689-305-6. B-format, XIV str., 621 str., 45 str. celostranskih ilustracij.

Giovanna Gambacurta in Angela Ruta Serafini: *I Celti e il Veneto. Storie di culture a confronto*. Archaeologia Veneta, Suppl. XL, Società Archeologica Veneta, Padova 2017, ISBN 978-88-943719-0-1. B-format, 207 str., 117 ilustracij.

Rosa Roncador: *Celti e Reti. Interazioni tra popoli durante la seconda età del Ferro in ambito alpino centro-orientale*. BraDypUS, Roma 2017, ISBN: 97-888-9-8-392452. A-format, 366 str., številne slike, 110 celostranskih tabel.

Konec leta 2017 in na začetku leta 2018 so izšle kar tri pomembne, tematsko zaključene monografije: *Kelti v Italiji*, *Kelti in Benečija* ter *Kelti in Reti*. Z osredotočeno raziskavo o prisotnosti keltskih plemen in latenizaciji različnih ljudstev (etnij) na Apeninskem polotoku in v centralnih Alpah so številni avtorji s preglednim načinom obravnave v mnogočem dopolnili dosedanja spoznanja o obdobju mlajše železne dobe v teh prostorih in obogatili ter posodobili strokovno literaturo.

Kelti v Italiji so bili in so še tema številnih zgodovinskih razprav. O njih in njihovih osvajalnih pohodih ter spopadih z rimskim svetom so izčrpno pisali že antični avtorji, kot so Diodor Sicilski, Dionizij Halikarnaški, Livij in Polibij, pa tudi sam Julij Cezar, ki je skozi oči osvajalca in zmagovalca, a tudi dobrega opazovalca tamkajšnjih običajev orisal svojo podobo o Galiji. V okviru arheološke vede pa so Kelti v Italiji stopili v ospredje leta 1871 ob odkritju arheoloških najdb iz grobov keltske elite v Marzabottu blizu Bologne in nato še leta 1894 z odkritjem obsežnega grobišča keltskih Senonov v Montefortinu blizu Ancone. V zavest sodobne italijanske stroke pa sta jih znova priklcala Raffaele De Marinis s člankom *The La Tène Culture of the Cisalpine Gauls* (v: M. Guštin (ur.), *Keltske študije*, Posavski muzej Brežice 4, 1977, 23–50) ter razstava v Rimu *I Galli e l'Italia* (Roma 1978). Še posebej pa obe znanstveni posvetovanji *Popoli e le facies culturali celtiche a nord e a sud delle Alpi dal V al I secolo a. C.* (Milano 1980) ter *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V secolo a.C. alla romanizzazione* (Bologna 1985). Obsežnim izkopavanjem bolonjskega profesorja Daniela Vitalija na naselbini Monte Bibebe in pripadajočem grobišču Monte Tamburino pri Bologni so sledile številne publikacije in z njimi številni materialni dokazi za potrditev prisotnosti keltskega plemena Bojev v okolici Bologne. Zlato obdobje keltskih raziskav v Italiji je doseglo vrh leta 1991 z veliko pregledno razstavo z mednarodno udeležbo *I Celti / The Celts* v Palazzo Grassi v Benetkah.

Kasneje je bila arheološka keltska dediščina v italijanskem prostoru večkrat predstavljena z manjšimi razstavami, spremljevalnimi katalogi, npr. v Gorici *Gli echi della terra* (2002), v Vareseju *Celti d'Insubria* (2005) ter v Zugliu z razstavo *Celti sui monti di smeraldo* (2015), ki smo jo leta 2017 videli tudi v Narodnem muzeju v Ljubljani pod naslovom *Kelti s smaragdnih gora*. V posameznih italijanskih območjih so potekala tudi regionalna strokovna posvetovanja na tematiko Kelto, tako na primer v Furlaniji v Čedadu in Artiju (1995), v Tolmeču (1999) ter Trstu (2001) o Karnih, v Piemontu o Lepontih (2000) ali v Torinu o Tavrinih (2008). Leta 2012 pa je bil v Veroni organiziran veliki mednarodni kongres na temo *Kelti in severna Italija*, ki je pomembno dopolnil poznavanje arheološke keltske zapuščine na Apeninskem polotoku ter v sosednjih deželah.

Danes so na voljo vse tri monografije tudi v slovenskih strokovnih knjižnicah, zato kaže nanje bralce še posebej opozoriti:

Celti d'Italia (Kelti v Italiji):

Pri ugledni rimski založbi Giorgio Bretschneider je Paola Piana Agostinetti kot urednica izdala obsežen zbornik z znanstvene konference, ki je potekala 2010 v Rimu: *Celti d'Italia* s podnaslovom *I Celti dell'età di La Tène a sud delle Alpi*, Roma 2017. Zbornik prinaša predvsem prispevke

italijanskih arheologov, a tudi udeležencev zborovanja iz tujine (npr. O.-H. Frey, V. Kruta).

Zborovanje je potekalo v letu praznovanja 150. obletnice združenja Italije v enotno državo in je bilo hkrati posvečeno spominu na isto leto preminulega uglednega profesorja Renata Peronija (1930–2010) z univerze La Sapienza v Rimu. Profesor Peroni, avtor številnih temeljnih monografij in študij – *Per una definizione dell'aspetto culturale subappenninico come fase cronologica a sé stante* (1959); *Archeologia della Puglia preistorica* (1967); *Letà del bronzo nella penisola italiana. 1. L'antica età del bronzo* (1971); *Studi di cronologia hallstattiana* (1973); *Popoli e civiltà dell'Italia antica, vol. 9. Protostoria dell'Italia continentale. La penisola italiana nelle età del bronzo e del ferro* (1989); *Introduzione alla protostoria italiana* (1994); *Letà del bronzo in Italia: per una cronologia della produzione metallurgica* (soavtor Gian Luigi Carancini, 1999) in *L'Italia alle soglie della storia* (2004) – je spodbudil številne svoje študente in mlade raziskovalce, da so se posvetili raziskavam kovinskih obdobji tudi izven Italije, še posebej kulturam med obronki vzhodnih Alp in zaledja vzhodnega Jadrana oz. zahodnim Balkanom (npr. Fulvia Lo Schiavo, *Il gruppo liburnico-iapodico: per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica. Memorie dell'Accademia nazionale dei Lincei VIII, XIV/6*, Roma 1970; Giovanna Bergonzi, *L'area a Sud-Est delle Alpi e l'Italia del Nord intorno al V secolo A.C.* in Nora Lucentini, *Sulla cronologia delle necropoli di Glasinac nell'età del ferro* [– v: *Studi di protostoria adriatica 1. Quaderni di cultura materiale 2*, Roma 1981]; Clarissa Belardelli, Claudio Giardino in Anselmo Malizia, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumpalpina centro-orientale*, Treviso 1990).

Prispevki v zborniku *Kelti v Italiji* so tematsko razdeljeni v več sklopov. Prvi, najobsežnejši združuje pod naslovom *Kelti južno od Alp med 5. in 2. stoletjem pr. n. št.* devet razprav, ki govorijo o numizmatičnih in epigrafskih podatkih iz tega obdobja (G. Colonna), nadalje o pomenu naselbine Forcello di Bagnolo S. Vito pri Mantovi za razumevanje prehoda med poznohalštatskim in zgodnjelatenskim obdobjem (R. C. De Marinis/M. Rapi). Sledijo pregledi značilnega keltskega arheološkega gradiva od porečja Pada z Ligurijo in Piemontom na zahodu (F. M. Gambari, C. Cornelo et al., Ph. della Casa) prek osrednjih Alp (F. Marzatico) do beneško-karnijskega prostora na vzhodu (G. Gambacurta/A. Ruta Serafini/L. Passera et al.).

Naslednji sklop obsega troje razprav, posvečenih 2. in 1. stoletju pr. n. št. Pri prvi gre za poglobljeno analizo pisnih zgodovinskih virov med obdobjem od 201 do 89 pr. n. št., ki ga zamejujejo na eni strani vojne s Hanibalom, na drugi pa t. i. socialne vojne (G. Bandelli). Druga študija obravnava romanizacijo in keltske prežitke (J. Ortalli), tretja pa razprostranjenost Insubrov in Cenomanov na območju osrednje Padske nižine (R. Poggiani Keller et al.).

Tretji, zadnji sklop prinaša štiri izrazito specialistične razprave. Prva predstavlja prispevek h kronologiji 4. in 3. stoletja pr. n. št., kot jo je mogoče rekonstruirati s pomočjo branja epigrafskih spomenikov (P. Solinas). Druga je posvečena proučevanju keltskih novcev (A. Arslan), tretja obravnava pojav keramike s črnim premazom na območju keltske poselitve severne Italije in analizira njeno distribucijo ter kronologijo 4. in 3. stoletja pr. n. št. (F. Biondani).

Četrta študija pa daje pregled keltskega orožja, predvsem značilnih dolgih mečev (T. Lejars). Zaključna razprava je objavljena pod naslovom *Okrogla miza*, ki podaja sklepne misli s posvetovanja in z njimi se zbornik tudi zaključuje.

I Celti e il Veneto (Kelti in Benečija):

Arheološko združenje Benečije je v seriji *Archeologia Veneta* izdalo monografsko delo avtoric Giovane Gambacurta in Angele Ruta Serafini: *I Celti e il Veneto. Storie di culture a confronto*, Padova 2017. Knjiga je opremljena s kar 117 ilustracijami arheološkega gradiva iz mlajše železne dobe ter s številnimi razpredelnicami in kartami razprostranjenosti značilnih latenskodobnih predmetov.

Gre za prostor starodavnih Venetov, v katerem pa številni arheološke najdbe kažejo tudi na keltsko prisotnost v mlajši železni dobi. Prav Veneti, z glavnima mestoma Aeste in Padua, predstavljajo eno najbolj trdoživih protozgodovinskih skupnosti, ki je uspešno ohranjala svojo samobitnost tja do obdobja pozne rimske republike. Avtorici na pregleden način prinašata v devetih kronološko zaporednih poglavjih s povednimi naslovi, ki želijo pritegniti pozornost bralca, kot so obdobje imen, obdobje nakita, obdobje bojevnikov, obdobje podob, značilno arheološko gradivo, ki odraža vpliv in uveljavitev latenskega – keltskega izraznega sloga tudi na benečanskem območju. Publikacija predstavlja izredno pomembno sintezo o latenskem obdobju, osnovano na številnih znanstvenih raziskavah, ki pa je po svoji obliki tako vsebinsko kakor tudi ilustrativno prijazna za širši krog bralcev.

Celti e Reti (Kelti in Reti):

Pri rimski založbi BraDypUS je izšla monografija avtorice Rose Roncador: *Celti e Reti. Interazioni tra popoli durante la seconda età del Ferro in ambito alpino centro-orientale / Interakcije med ljudstvi v mlajši železni dobi na območju osrednjih in vzhodnih Alp*, Roma 2017.

Tematsko je bila usoda alpskega ljudstva Retov od leta 1992, ko je potekal veliki projekt *Die Räter / I Reti* muzeja v Churu (Švica), predmet številnih razprav in objav. Reti so arheološko razmeroma dobro prepoznavni, zlasti na osnovi materialne kulture tipa Fritzens-Sanzeno ter pojava oblik, ki pa odsevajo vpliv srednjeevropske latensko-keltske kulture od sredine 5. stoletja pr. n. št. Delo Rose Roncador odlikujeta preglednost in bogata opremljenost z ilustracijami značilnega arheološkega gradiva. Obdelano je npr. lokalno in keltsko orožje, alpski oz. retijski nakit, v katerem se zrcali latensko-keltski vpliv (ali vzor), lokalna alpska umetnost, v kateri pa ne gre spregledati na eni strani sredozemskih, na drugi strani srednjeevropskih latenskih oz. keltskih elementov. Ob tem so obravnavani tudi številni drugi predmeti, ki kažejo na povezave gorskega alpskega sveta s Padsko nižino in tudi z drugimi sosednjimi deželami severno in vzhodno od osrednjih Alp.

Ob prelistavanju ilustrativnega dela *Kelti in Reti* lahko bralec ugotavlja, kako so latensko-keltsko oborožitev in latenski umetnostni slog prevzela in reinterpretirala različna – v naših očeh odročna – alpska ljudstva, ne samo Reti v osrčju Alp, temveč tudi npr. Ambisonti, ki so poseljevali alpske doline porečja Soče. Reti in sosednja ljudstva, ki so obvladovali najpomembnejše prelaze in prehode prek Alp ter pravzaprav omogočali trgovske in kulturne povezave med Sredozemljem in keltsko Evropo, so se s trendi tako enim kot drugim neposredno spoznavali, jih prevzemali ter preoblikovali v skladu s svojo lastno tradicijo.

V zaključku prispevka želim posebej opozoriti bralca, naj, če želi dobiti dober pregled nad arheološkim gradivom iz mlajše železne dobe na ozemlju med Alpami in severnimi Apenini, vzame v roke tudi zbornik veronskega kongresa *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et second âges du fer* (Dijon 2014). Obsežna publikacija prinaša prispevke o različnih območjih keltske poselitve, tudi nekatere vsebine iz rimskega zborovanja leta 2010, in hkrati dopolnjuje sliko materialne kulture keltskih plemen, kot so Insubri, Senoni in Boji, in tudi sočasnih alpskih ljudstev.

Za razumevanje latenskega obdobja na našem jugovzhodnoalpskem prostoru so pomembne tudi nekoliko starejše kataloške objave grobišč iz okolice Verone izpod peresa Luciana Salzanija: *La necropoli gallica di Valeggio sul Minco*, 1995; *La necropoli gallica e romana di S. Maria di Zevio (Verona)*, 1996 in *La necropoli gallica di Casalndri a Isola Rizza (Verona)*, 1998. Prinašajo namreč arheološko gradivo, ki je ključno za kronologijo keltske oborožitve in nošnje v 2. in 1. stoletju pr. n. št., na kar je že opozoril Dragan Božič v svojem delu *Poznatlatensko-rimsko grobišče v Novem mestu*, 2008. Predstavljeno gradivo cenomanskih nekropol je v marsičem povezano z jugovzhodno predalpskim prostorom in omogoča kronološko razdelitev poznega republikanskega obdobja.

Mitja GUŠTIN

Petra Goláňová: *The Early La Tène Period in Moravia, Studien zur Archäologie Europas, Band 32, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2018. ISBN 978-3-7749-4014-7. 311 strani, 89 slik, 23 tabel, mehka vezava.*

Knjiga Petre Goláňove, docentke na Inštitutu za arheologijo in muzeologijo Filozofske fakultete Masarykove univerze v Brnu, ki je ena najboljših poznavalk mlajše železne dobe v Češki republiki, je v celoti posvečena problematiki zgodnje latenske dobe na Moravskem. Gre za njeno disertacijo iz leta 2013, ki je bila za objavo v angleščini še temeljito predelana.

V skladu s tradicijo raziskovanja mlajše železne dobe na Češkem, Moravskem in Slovaškem avtorica pod pojmom "zgodnja latenska doba" ne razume stopenj LT A in LT B po kronologiji Paula Reineckeja, kot je to običajno v številnih drugih državah, ampak samo stopnjo LT A. Ta je na Moravskem sledila pozni halštatski dobi, označeni kot Ha D2–3, nadaljevala pa se je s stopnjo LT B, ko so se pojavila plana grobišča s skeletnimi grobovi. V absolutnem smislu naj bi stopnja LT A okvirno sodila v 5. stoletje pr. n. št. oziroma natančneje v čas med 480/450 in 400/390 pr. n. št.

Zemljepisno in geomorfološko podobo Moravske določajo po eni strani njena lega med dvema velikima srednjeevropskima geološkima sistemoma, Češkim masivom na zahodu in Zahodnimi Karpati na vzhodu, po drugi strani pa številni vodotoki, med katerimi je najpomembnejša reka Morava, ki od severa proti jugu prečka celotno deželo. Njen jugozahodni del napajajo reka Dyje, ki teče vzdolž južne meje med Moravsko in Avstrijo, in njeni pritoki, na severovzhodu pa majhen del Moravske pripada porečju reke Odre.

V pretežnem delu halštatske dobe sta bili na območju Moravske dve kulturi, na jugozahodu, to je na območju porečja reke Dyje, horakovska kultura (češko horákovská